

утисків, відкритих судових процесів, позасудових антиконституційних органів, жорстоких покарань стосовно віруючих призвело до занепаду Російської православної та римо-католицької церкви, відсутності можливості у віруючих користуватися конституційним правом свободи совісті, переходу до підпільних форм релігійного життя осередків протестантів.

Олександр Логінов
(Вінниця)

Ліквідація «іоаннітського» руху в 1920–1950-х рр. на Вінниччині

Lohinov O. Elimination of «Ioanit» movement in Vinnytsya region in 1920–1950th.

By the example of «Ioanit» movement, the methods used by state security service to struggle the religious underground were investigated.

Історія релігійного підпілля на Вінниччині, як і загалом в СРСР, залишається малодослідженою проблемою. Фрагментарність та суперечність відомостей про нелегальні церковні угруповання радянських часів обумовлені переважно конспіративним характером їх діяльності, майже цілковитою відмовою від внутрішньої документації та слабким бажанням віруючих контактувати з усіма, хто не поділяє їх релігійних поглядів.

Втім, навіть серед всієї сукупності опозиційних радянському режиму сект та церков, деякі виділялися і до сьогодні виділяються таємничістю. Особливо це стосується так званих «іоаннітів» — фанатичних прихильників Іоанна Кронштадтського (протоіерея Івана Ілліча Сергієва, 1829–1908), які вважали його втіленням Святого Духа та поклонялися йому як Богу.

Публікації радянських дослідників 1920–30-х рр., які так або інакше стосувалися «іоаннітів», мали пропагандистський атеїстич-

ний характер і лише у самих загальних рисах окреслювали сутність та історію цього руху¹. Короткі відомості про «іоаннітів» трапляються у низці опублікованих в СРСР у другій половині ХХ століття антирелігійних праць².

На відміну від публікацій в Радянському Союзі, значний обсяг фактичних даних про «іоаннітський» рух міститься у виданих за кордоном книгах протоієрея Польського³ та ченця Захарії⁴, а також в англомовній праці І. Андрєєва⁵ та німецькомовній А. Густавсона⁶. Важливим джерелом для вивчення зазначеної проблеми стали машинописні передруки схимника Єпіфанія (в миру Чернова)⁷, а також магістерська дисертація майбутнього митрополита Руської

¹ *Навачинский С.* Церковное подполье. – Воронеж, 1929; *Дубровский М.* Чёрный отец и жёлтые братья. – М., 1930; *Долотов А.* Церковь и сектантство в Сибири. – Новосибирск., 1930; *Брауде Д.* Враг без маски. – Нижний Новгород, 1931; *Путинцев Ф.* Политическая роль и тактика сект. – М., 1935; *Юрин А.* Под маской религии. – М., 1939.

² *Никольская З.А.* К характеристике течения т.н. «истинно-православных христиан» // Вопросы истории атеизма и религии (ВИРИА). – М., 1961. – Т. 9; *Платонов Н.Ф.* Православная церковь в 1917–1935 гг. // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. М.; Л., 1961. – Т. 5; *Митрохин Л.Н.* Реакционная деятельность «истинно-православной церкви» на Тамбовщине. // ВИРИА – М., 1961. – Т. 9; *Иванов И.* Паутина. Кто такие истинно православные христиане. – Липецк, 1962; *Юдин Н.И.* Правда о петербургских «святынях». – Л., 1962; *Федоренко Ф.И.* Секты, их вера и дела. М., 1965; *Клибанов И.А.* Религиозное сектантство и современность. (Социологические и исторические очерки). – М., 1969; *Його ж.* Религиозные секты в прошлом и настоящем. – М., 1973; *Його ж.* Из мира религиозного сектантства. Встречи. Беседы. Наблюдения. – М., 1974; *Белов А.В.* Лженаставники юношества. – М., 1973; *Його ж.* Секты. Сектантство. Сектанты. – М., 1978; *Демьянов А.И.* Истинно-православная церковь. Критика идеологии и деятельности. – Воронеж, 1977; *Москаленко А.Т.* Идеология и деятельность христианских сект. – Новосибирск, 1978; *Филимонов Э.Г.* Христианское сектантство и проблемы атеистической работы. – М., 1981.

³ *Польский М.* Новые Мученики Российские. – Джорданвилль, 1948. – Т. 1; 1957. – Т. 2.

⁴ *Захария:* Особый путь. – Джорданвилль, 1952.

⁵ *Andreyev.* Russias Catacomb Saints. – Platina, 1988; частково опублікована — *Андреев И.* Записки о катакомбной церкви в СССР // Вестник Истинно-Православной Церкви. – 1999. – № 1.

⁶ *Gustavson A.* Katakombenkirche. – Stuttgart, 1948.

⁷ *Епифаний.* Путь Истинной Церкви Христовой. – 1981. – Машинопись; *Його ж.* Церковь Катакомбная на земле Российской. – 1981. – Машинопись.

Православної Церкви (РПЦ) Іоанна (в миру Снічева)⁸. Втім, переважна більшість цих матеріалів у радянські часи була із зрозумілих причин недоступна широкому колу дослідників.

Лише наприкінці 1990-х рр. з'явилася можливість підготувати та опублікувати важливі для розуміння «іоаннітства» наукові розвідки, присвячені, щоправда, історії Істинно-Православної Церкви (ІПЦ, вона ж «Катакомбна Церква»), з якою у 1920–1930-х рр. прихильники Іоанна Кронштадтського мали тісні зв'язки. Це дослідження Амвросія (фон Сіверса)⁹, а також монографії російських істориків Ірини Осіпової¹⁰ та Михайла Шкаровського¹¹. Втім, незважаючи на значний обсяг фактичного матеріалу, дані публікації містять значну кількість помилок та не позбавлені внутрішніх протиріч.

Подібні помилки можуть бути пояснені тим фактом, що матеріали Центральних архівів ФСБ та МВС Росії у Москві, а також деяких обласних управлінь ФСБ РФ та СБУ, на основі яких були написані книги І. Осіпової та М. Шкаровського, також несуть всі притаманні карним справам вади. Особливо, коли підслідні не були зацікавлені у співпраці зі слідчими, а, отже, могли приховувати або викривляти певні відомості. Суттєвою перешкодою для об'єктивного дослідження проблеми може бути той факт, що значна частина оригінальних джерел (постанови Соборів, листування та ін.) має сумнівне походження і нині використовується у внутрішній церковній боротьбі (більшість матеріалів Амвросія (фон Сіверса), хоча і оголошувати їх заздалегідь фальшивими сенсу немає.

Останнім часом, коли з'явилася можливість доступу дослідників до архівних кримінальних справ, які зберігаються у регіональних управліннях спецслужб країн СНД та Балтії, почали розкриватися подробиці діяльності окремих груп «іоаннітів». Слід сподіватися, що саме архіви спецслужб, врешті-решт, зможуть допомогти

⁸ Снычев И. Церковные расколы в Русской Церкви. – М., 1961. – Сортвала, 1993.

⁹ Амвросий (фон Сиверс). Катакомбная Церковь: Кочующий Собор 1928 г. // Русское Православие. Всероссийский Вестник И.П.Х. – 1997. – № 3.

¹⁰ Осипова И. Сквозь огонь мучений и воды слёз... Гонения на Истинно-Православную Церковь. По материалам следственных и лагерных дел заключённых. – М., 1998.

¹¹ Шкаровский М.М. Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви. – СПб., 1999.

цілісно відтворити історію існування та відчайдушного опору радянському режиму релігійної опозиції в СРСР.

Дана стаття мала на меті розкрити долю членів одного угруповання «іоаннітського» руху, яке протягом 1910–1950-х рр. активно діяло на території Вінницької області. З одного боку, воно було типовим серед більшості подібних нелегальних груп, а з іншого — ледь не стало на певному етапі власної історії наприкінці 1930-х рр. центром «істинно-православного» руху в СРСР. Саме на Поділлі був заарештований останній визнаний лідер «катакомбників» у сталінські часи — єпископ Василій (Докторов), смерть якого у підвалах Брацлавської в'язниці у листопаді 1940 р. поставила криваву крапку в історії т. зв. «іосифлянської» опозиції.

За весь час існування «іоанніти» так і не змогли виробити цілісну теологічну теорію та створити єдину організацію. Деякі з них вважали І. Сергієва сучасним втіленням Святого Духа, деякі — Боголюдиною, чи, навіть, новим Месією, але побутували і спільні ідеологічні моменти. У середовищі цього руху, починаючи з 1890-х рр. були широко розповсюджені, нав'язані проповідями о. Іоанна, апокаліптичні та есхатологічні настрої очікування у недалекому майбутньому кінця світу та Страшного Суду.

Власне, вже у той час можна розрізнити вчення Іоанна Кронштадтського, який, незважаючи на власну екзальтованість, до кінця життя залишився у лоні канонічної Церкви, та доволі сумбурні погляди «іоаннітів», експресивність яких викликала підозру синодальних властей. І хоча обрядово-літургійних відмінностей від православ'я «іоанніти» практично не мали, врешті-решт, було визнано, що подібна позиція йде врозріз із офіційним вченням РПЦ, ієрархи якої засудили її на IV Всеросійському місіонерському з'їзді у Києві у 1908 р. Того ж року Синод РПЦ оголосив цю течію еретичною, «хлистовського складу»¹². Незадовго до смерті власних нестримних прихильників піддав анафемі і сам настоятель Кронштадтського Андріївського собору.

Втім, конфлікт з «чиновниками в рясах», а також негаразди та жахи Першої світової війни, лише додали «іоаннітам» популярності, особливо серед селянської громади Російської імперії, в се-

¹² Колман Х. Ересь и сектантство: IV Всероссийский миссионерский съезд и проблема культурного влияния в России после 1905 г. // «Православие и межконфессиональные отношения в России: прошлое, настоящее, будущее». — СПб, 1995.

редовищі якої завжди були популярні містичні ідеї. За даними радянського історика А. Москаленка, «іоаннітський» рух ще до революції 1917 р. нараховував десятки тисяч вірних¹³.

Збільшенню кількості прихильників течії на цьому етапі сприяли численні «книгоноші» з числа «іоаннітів», які ходили по містах і селах Російської імперії, торгували літературою релігійного змісту, іконками Іоанна Кронштадтського та проповідували, доповнюючи власними коментарями, його вчення про наближення Страшного Суду та друге пришествя. Не минули вони й Подільську губернію, де на початку 1910-х рр. з'явилися перші послідовники кронштадтського протоієрея.

Так, в селі Паланка (нині Томашпільського району Вінницької області) ще до початку Першої світової війни виникла численна (до 70 осіб) група «іоаннітів», на чолі якої стояли селяни Пімен Нечипоренко та Костянтин Розанов¹⁴. Паланківці вважали духовним наставником петербуржця Олександра Чернова¹⁵. Він очолював значну (до 40 осіб) громаду, яка проживала в столиці імперії за адресою Апраксін провулок, 21/81. Тракткування вчення Іоанна Кронштадтського «черновцями» вирізнялося крайньою апокаліптичністю, погляди — фанатизмом¹⁶. В середовищі «братів» і «сестер», як вони самі себе називали, була впроваджена сувора дисципліна та чітка ієрархічність: Чернова та його помічника Григорія Нікітіна інші члени громади вважали «святими».

Лютневі та жовтневі події 1917 р., прихід до влади більшовиків і розгортання масового терору надали «іоаннітам» ще одне свідчення здійснення пророцтв о. Іоанна. Радянська влада, з її запереченням Бога та релігії, здавалася їм уособленням антихриста, з яким треба боротися та чекати останніх днів.

На початку 1918 р. відбулися збори членів громади Чернова, на яких вирішувалося питання про залишення Петрограда, жити в якому «іоаннітам» ставало все небезпечніше. Вирішили переїхати в Україну до Паланки, де проживали прихильники Іоанна Кронштадтського, з якими, судячи з усього, у «черновців» склав-

¹³ Москаленко А.Т. Вказ. праця. — С. 100.

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України, Вінниця (далі — ГДА СБ України, Вінниця), спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1288.

¹⁵ Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО), ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 96.

¹⁶ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1286.

ся доволі тісний зв'язок. До переїзду готувалася значна частина громади, окрім свого керівника, який залишився у Петрограді, за словами послідовників, «тримати квартиру», а в часи громадянської війни виїхав на Дон, де і зник¹⁷.

Навесні 1918 р. до Паланки прибула група з 12 чоловік на чолі з Нікітіним. Прибулі оселились в будинку Марії Високоглядової. Але після пожежі переїхали до Пімена Нечипоренка, який виділив для них половину власної садиби, де «іоанніти» побудували нову хату.

За майже 10-річну історію діяльності групи до першого арешту, кількість членів паланківської громади, які жили під спільним дахом, коливалась від 12 до 25 осіб, але її ядро з колишніх петербуржців залишалось в основному стабільним. Окрім беззастережного лідера Григорія Нікітіна, авторитетом у громаді користувалися молоді «брати» — Василь Долгопятов, Григорій Уткін, Федір Бойко та Іван Симаков.

У 1918–1923 рр. паланківські «іоанніти» займалися проповідницькою діяльністю — розносили по селах та торгували релігійними книжками, начинням, іконами, співали селянам псалми («Не стало царя і темрявою покрита вся наша земля»), читали вголос Біблію та проповідували вчення Іоанна Кронштадтського у власному трактуванні. Подібні проповіді супроводжувалися успіхом. Есхатологічні пророцтва «іоаннітів», які провіщали на 1926 р. кінець світу та загибель усіх грішників, наповнилися в часи громадянської війни та розквіту бандитизму серед більшості віруючого населення колишньої імперії конкретним змістом. Авторитет проповідей «паланківців» підкріплювався поширюваними ними чутками, що Нікітін — святий і може творити дива. Очевидний релігійний фанатизм «Божих людей» викликав довіру у подолян, які щиро віддавали їм їжу та речі: одяг, тканину, ковдри¹⁸. Часто «книгоноші» повертались до Паланки, з візками доверху навантаженими такими подарунками.

У Паланці речі зберігалися у ямах, за необхідністю перешивалися, а згодом продавалися на Тульчинському та Вінницькому ринках. Крім того, члени громади Нікітіна йшли у наймити до місцевих селян, обробляли власну землю, займалися чоботарством, оз-

¹⁷ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1286.

¹⁸ ДАВО, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 7 (зв.).

добленням іконних рамок та іншими ремеслами. На отримані гроші по можливості закупали золото, яке переховували, готуючись до «останніх днів»¹⁹. Значну роль у матеріальному забезпеченні громади відігравали гроші, які віддавали керівникам громади «неофіти» — вражені зовнішньою благопристойністю та набожністю «іоаннітів» селянки, які приходили самі або приводили власних дітей (як Ганну Марчишин) жити до садиби Пімена Нечипоренка.

Буденне життя паланківських «іоаннітів» було важким. Харчування обмежувалося, як правило, хлібом та водою, іноді кашею зі спільного казана. Нікітін вчив, що для того, аби досягти царствія небесного, слід працювати і працювати; невеликий час залишився до Страшного Суду і вцілюють тільки праведники та каліки. За непослух та різні провинності він бив «сестер» Феодосію Морозову, Ганну Марчишин, Юлію Вологодську, говорячи їм, що випробує їх відданість справі²⁰.

Лейтмотивом громадської діяльності «іоаннітів» була їх активна агітація проти радянського ладу. Ходячи по селах або приймаючи селян, які часто відвідували «паланківську» громаду, члени групи Нікітіна твердили, що більшовизм, колгоспи, а також війна, епідемії, неврожаї та голод — все це ознаки наближення кінця світу, наслідок масової зневіри в Бога. Все радянське спрямоване на шкоду релігії. Радянська влада — драконівська влада, яка за гріхи людства прийшла на зміну істинно православної владі — Царя-батюшки²¹. У себе в будинку, «іоанніти» на видному місці зберігали портрети останнього російського царя Миколи II та Іоанна Кронштадтського, перед якими вже тоді молилися як перед іконами.

Сам Нікітін, зберігши тісний зв'язок спільно з одновірцями, часто їздив у Петроград, за містичними книгами-одкровеннями: «Сон монаха Єлідора», «Книга про антихриста», «XX вік», «Початок і кінець», «Повчання на кожен день» Іоанна Кронштадтського та інші, які паланківські «книгоноші» також поширювали серед населення²².

Але вже з початку 1920-х рр. релігійні зв'язки керівництва групи не обмежувалися контактами з прихильниками кронштадтського проповідника. Якщо автокефальні, а з 1923 р. і обновленські

¹⁹ ДАВО, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 8.

²⁰ Там само, арк. 96.

²¹ Там само, арк. 81.

²² ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 1, арк. 24.

храми, «іоанніти» завжди ігнорували, то до 1927 р. їх стосунки з православними священиками «тихоновцями» були неоднозначними. У церкву паланківські «іоанніти» інколи приходили самі й іншим не забороняли, але віддавали перевагу спільним молебням у себе вдома. Настоятель паланківської церкви о. Губержевський часто відвідував садибу Пімена Нечипоренка, подовгу розмовляв з Никітіним, приймав від нього подарунки. Священик с. Слобода-Ладжинська о. Ферапонт Подолянський, очевидно пам'ятаючи рішення Синоду 1908 р., надіслав у 1922 р. листа Вінницькому архієрею — єпископу Амвросію (Полянському, 1878–1932 рр.), у якому запитав: «Як православним ставитися до “іоаннітів”»? Амвросій відповів, що «іоанніти» — це секта, але відштовхувати їх від себе не варто, так як «у них ревності та віри багато»; всіх них, на думку Амвросія, треба настоювати, а не гнати²³. Втім, коли Никітін спробував отримати у Амвросія священицький сан, той відмовив.

На початку вересня 1923 р. Григорій Никітін у супроводі Никифора Дмитрієва направився до Калинівки, де з придорожнього хреста потекла кров («Калинівське диво»), але у Паланку повернувся з подорожі лише Дмитрієв. Никітін перейшов на нелегальне становище. Хоча до 1925 р., як з'ясували співробітники місцевого окрвдділу ДПУ, він мінімум двічі з'являвся у Паланці — у прихильниці вчення Іоанна Кронштадтського Хаврон'ї Нечипоренко та священика Ферапонта Подолянського. Як стало відомо після розгрому паланківської групи, наприкінці 1930-х рр., Никітін, роз'їжджаючи по СРСР, постійно підтримував зв'язки з групою, яку очолили Василь Долгопятов та Григорій Уткін.

Перехід Никітіна у підпілля був обумовлений, зокрема й тим, що у 1923 р. місцева влада всерйоз зацікавилася «іоаннітами». Вже після зникнення Никітіна, 15 листопада 1923 р. відбулося засідання бюро Гайсинського окружного парткому, на якому обговорювалося питання про «антирадянську агітацію сектантських угруповань». В числі інших було названо «іоаннітів», які поширювали чутки, що «Влада рад — влада антихриста»²⁴. Однак, конспіративність релігійного підпілля та власні обмежені можливості не дозволили тоді працівникам парткому виявити керівництво

²³ ДАВО, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 93.

²⁴ Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 650, арк. 101.

релігійного осередку. Кількість прихильників Іоанна Кронштадтського в губернії та окрузі також становила для них загадку. Втім, можна припустити, що вже у першій половині 1920-х рр. у чотирьох округах Подільської губернії (Тульчинській, Гайсинській, Тростянецькій, Брацлавській) налічувалось не менше тисячі «іоаннітів», які безпосередньо підкорялися паланківському центру. Лише у Паланці їх налічувалося до 90 чоловік²⁵.

Не маючи харизми Нікітіна, Долгопятов та Уткін, тим не менш, продовжували вести енергійну агітацію серед місцевого селянства, створюючи нові і нові осередки з чіткою ієрархією та відданими їх керівникам. Слідчим місцевого окрвідділу ДПУ у 1927 р. вдалося встановити лише декілька імен з числа лідерів «іоаннітських» організацій: у селі Клебань «іоаннітів» очолював дехто Назарій, у Скрицькому — Максим, в Степашках — Павло²⁶. Такі скромні результати були досягнуті, так як під час слідства «паланківці» одноголосно наполягали на тому, що зв'язок з ними мав лише Нікітін, а з 1923 р. поширення релігійних книг серед населення майже згорнулося.

Однак, навіть пасивна непримиренність «іоаннітів» до радянської влади не могла довго триматися у таємниці. Приховувати власну ворожість до режиму, який на кожному кроці змушував демонструвати політичну лояльність, ставало все складніше. «Бійтесь дракона!» (радянську владу) — цей заклик став для послідовників кронштадтського проповідника символом їх громадянської позиції. Прихильники Іоанна Кронштадтського демонстративно рвали виборчі бюлетені, кажучи, що вибори — справа драконівська, поширювали серед селян відозву Ніколая (Соловейчика), в якій наголошувалося на фактичному знищенні Церкви в СРСР²⁷. Ця, а також інша анонімна антирадянська відозва із закликом до збройного виступу проти радянської влади, були знайдені під обшуку співробітниками місцевого відділу ДПУ у садибі «іоаннітів» 5 квітня 1927 р.

Формально, приводом до арешту стала заява «іоанніти» Феодосії Морозової, яка, за її словами, посварилась з «братами» та «сестрами»²⁸. Протягом одного дня було заарештовано 9 осіб: В. І. Долго-

²⁵ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 26979-пф, арк. 100.

²⁶ ДАВО, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 8.

²⁷ Там само, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 80.

²⁸ Там само, арк. 5.

пятава, Г. С. Уткіна, П. К. Ковалеву, І. А. Симакова, Н. Ф. Дмитрієва, Ф. Д. Олійник, П. К. Сазанську, І. В. Питько, Є. Ф. Сауляк. Арешту unikнув лише один з керівників групи — Федір Войко, який тривалий час переховувався у Холодовці у лідера місцевих «іоаннітів» Федота Бондарчука, а згодом у Кирнасівці.

Справа «паланківських іоаннітів», яка тягнулася більше року, набула актуальності у зв'язку із загальним наступом на опозиційні релігійні угруповання, що почався наприкінці 1927 р. у відповідь на їхнє неприйняття «Декларації» митрополита Сергія (Страгородського), у якій той заявляв про лояльність РПЦ до Радянської влади²⁹.

Долгопятів, Уткін, Ковалева та Симаков 18 травня 1928 р. були засуджені до трьох років ув'язнення у Соловецькому таборі особливого призначення; Дмитрієв, Питько, Сауляк, Олійник — до трьох років заборони проживати в Україні та столицях союзних республік. Сазанська — виправдана³¹.

Сам Нікітін ще до арештів у Паланці виїхав з «племінницею» Олександрою Пастернаковою у Ленінград, де нелегально продовжував проповідувати, одночасно шукаючи шляхів об'єднання «іоаннітів» з іншими православними опозиційними групами, кількість яких після оприлюднення 29 липня 1927 р. «Декларації» митрополита Сергія значно зросла. Влітку–восени 1927 р. відбулося декілька зустрічей Нікітіна з одним із керівників майбутньої «іосифлянської» (названої на честь митрополита Іосифа [Петрових]) опозиції єпископом Гдовським Димитрієм (в миру Любимов [1857–1936 рр.])³².

Ці зустрічі можна пояснити тим фактом, що Преосвященний Димитрій вже тривалий час займався питанням повернення «іоаннітів» у лоно Церкви, вважаючи непримиренність до радянської влади одним із факторів їх надійності як кліриків в умовах постійного протистояння з обновленством та безбожництвом. У 1923 та 1926 рр. після закриття Спасо-Іоаннітського жіночого монастиря (тут знаходились мощі о. Іоанна) та розорення більшовиками гробниці Іоанна Кронштадтського, йому вдалося приєднати значну кількість «іоаннітів»³³.

²⁹ Регельсон Л. Трагедия Русской Церкви. — М., 1990. — С. 512.

³⁰ ДАВО, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 27742, арк. 131.

³² ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1275.

³³ Шкаровский М.М. Вказ. праця. — С. 214.

27 грудня 1927 р., внаслідок конфлікту з Тимчасовим Патріаршим Синодом, вікарій митрополита Іосифа єпископ Гдовський Дмитрій (в миру Любимов) проголосив про розрив всіх стосунків Ленінградської єпархії з митрополитом Сергієм, який, у свою чергу, заборонив всіх опозиціонерів у служінні, що лише підштовхнуло останніх до об'єднання в єдине угруповання. Весь 1928 р. йшло організаційне оформлення Істинно Православної Церкви (ІПЦ). В умовах посилення репресій з боку радянської влади та жорсткого протистояння з «сергіанцями» таке оформлення відбулося під час проведення засідань таємного «Кочового Собору» 1928 р. На ньому, зокрема, відбулася дискусія стосовно можливості прийняття до ІПЦ «іоаннітів». Незважаючи на відверто вороже ставлення до цих «фанатиків» значної частини ленінградського кліру, а особливо єпископа Копорського Сергія (в миру Дружинін), представникам єпископа Дмитрія вдалося переконати учасників Собору у необхідності такого кроку³⁴. У значній мірі цьому сприяло, що формальний глава ІПЦ — митрополит Іосиф (в миру Петрових) також підтримав це рішення, за що був у подальшому звинувачений у таємному «іоаннітстві»³⁵.

У результаті, в постанови Собору було включено два канони, які стосувалися «іоаннітів»:

«[...] 8) Отець Іоанн Сергієв Кронштадський є людина, наділений пророчим даром та орган Духа Святого, але він не є втіленням Духа Святого, ніякий інший, як вказують нерозумні нові еретики. Хто не мислить так: Анафема».

Слова «наділений пророчим даром та орган Духа Святого» внесено за вимогою єпископа Авраамія (Чуріліна), зв'язок якого з «іоаннітами» був загальновідомий;

«[...] 9) Всі іоанніти, які виправили свою помилку, приймаються через покаяння, як це робилось в 1923, 1926 та 1927 роках. Всі хіротонії, які здійснив преосвященний Дмитрій єп. Гдовський в 1927–1928 рр. з іоаннітів визнати, бо вони суть наші брати»³⁶.

Мало того, згідно з матеріалами особистого архіву ієромонаха Никифора (Ріхтер-Мелліна), Дмитрій (в миру Любимов) вирішив в антисергіанській боротьбі опертися саме на «іоаннітські» кадри,

³⁴ Амвросій (фон Сиверс). Вказ. праця. – С. 16.

³⁵ Снычев І. Вказ. праця. – С. 157.

³⁶ Амвросій (фон Сиверс). Вказ. праця. – С. 36.

вважаючи їх найбільш придатними для такої діяльності. Внаслідок цього, Нікітін все більше зближувався з «іосифлянами», домовившись, нарешті, у 1929 р. з возведеним на той час в сан архієпископа Дмитрієм про повне об'єднання «іоаннітів» з ІПЦ. На пункт «8» Собору уваги намагались не звертати ні ті, ні інші — богословські протиріччя у сталінські часи були не занадто актуальними, але інколи вони давали про себе знати.

У 1929 р., за наказом архієпископа Дмитрія, Григорій Нікітін виїхав у Новомосковськ Дніпропетровської області, де проживав, окормлюючи близько 70 громад в Україні, Воронежчині та Північному Кавказі, «іосифлянський» єпископ Іоасаф (в миру Попов [1874–1938]). Наприкінці 1929 р. він рукоположив Нікітіна у священники та направив у якості власного представника в Тамбові³⁷. У Тамбові Нікітін був затриманий, ймовірно, у справі «воронезького» філіалу ІПЦ, та перевезений до Воронежа. Тут його знайшла Олександра Пастернакова. Під час зустрічі Нікітін, вірогідно, зміг вказати на факт об'єднання «іоаннітів» з ІПЦ, але донести ці відомості до Паланки Пастернакова не змогла, так як була заарештована та засуджена на 3 роки.

Втім, справа була зроблена, і вже до 1930 р. всі члени «паланківської» громади були оповіщені та погодилися з тим, що віднині «іоанніти» стали складовою частиною ІПЦ. На допиті це підтвердив Василь Долгопятов:

«У 1927 році Нікітін встановив зв'язок з керівництвом ІПЦ — єпископами Гдовським та Поповим. З того часу наш іоаннітський рух діяв спільно з організацією ІПЦ та під керівництвом мною вище названих осіб»³⁸.

Архіви ДПУ зберегли скупі відомості, що 28 липня 1930 р. Г. Н. Нікітін, 1870 р. н., був засуджений за ст.ст. 58-10 та 11 КК РСФРР до вищої міри покарання та разом з 10 священниками страчений 2 серпня того ж року³⁹.

Тим часом, переважна більшість «іоаннітів», які залишилися на Поділлі після арештів 1927 р., також перейшли під керівництво єпископа Іоасафа (в миру Попов), засвідчивши, тим самим,

³⁷ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1282.

³⁸ Там само, спр. 26979-пф, арк. 60.

³⁹ *Осіпова И.* Вказ. праця. — С. 132; *Шкаровский М.М.* Вказ. праця. — С. 233.

власне об'єднання з ППЦ. Приблизно у середині 1928 р. вже згадуваний священник Ферапонт Подолянський виїхав у Новомосковськ до Іоасафа з посланням, що він та його паства виходять з-під юрисдикції митрополита Сергія та вважатимуть своїм єпископом Іоасафа. Після повернення до Ладижина, Подолянський сприяв створенню організації ППЦ, яку формально очолила таємна чорниця з числа «іоанніток» Марія Гусак. До складу цього осередку увійшли священники Павло Ісупов, Зюбинський з с. Степашки, Лотоцький з с. Оляниці, Максим Редько та Макарій (обидва — Ладижинські хутори), ієромонах Тихон з с. Паланка. У 1932 р. було заарештовано 33 особи з групи Подолянського-Гусак, в тому числі всіх кліриків⁴⁰.

Процес об'єднання «іоаннітів» з групи Нікітіна з ППЦ йшов паралельно. Як було зазначено, у травні 1927 р. В. Долгопятов, Г. Уткін, П. Ковалева та І. Симаков були вислані у СТОН. Там вони познайомилися з іосифлянами, яких на Соловках очолював єпископ Іларіон (в миру Бельський), ймовірно брали участь у катакомбних підпільних Богослужіннях та були ознайомлені з об'єднаними рішеннями «Кочового Собору». Факт об'єднання у 1929 р. «іоаннітів» з ППЦ підтверджують і Долгопятов⁴¹, і Симаков⁴².

У квітні 1930 р. Долгопятов був звільнений з табору та висланий у Тобольськ, де й перебував до листопада 1933 р., постійно тримаючи зв'язок з паланківськими «іоаннітами». Зокрема, у середині 1933 р. до нього приїжджала звільнена з табору Пастернакова. Долгопятов передав їй послання Іларіона (в миру Бельського), яке вона перевезла в Україну в каблучці чоботу⁴³.

Інші «іоанніти» з групи Нікітіна боротьби також не припинили. У серпні 1930 р. Іван Симаков втік з Архангельського заслання до Кирнасівки, де переховувався у Івана Пинькаса та вів активну роботу по організації нових груп церковної опозиції. Масова колективізація 1929–1930-х рр. та жахи колгоспного життя лише додали впевненості «іоаннітам». На зібраннях Федором Бойко та Іваном Симаковим проводилися проповіді, що «колгоспи — це диявольське покарання», а «радянська влада пригнічує простих людей»⁴⁴.

⁴⁰ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 1, арк. 109 (зв.).

⁴¹ Там само, арк. 91.

⁴² Там само, т. 4, арк. 1286.

⁴³ Там само, т. 1, арк. 91.

⁴⁴ Там само, спр. 26979-пф, арк. 133.

Вони наставляли нових лідерів подільських «іоаннітів», які знаходились на легальному становищі — Йосипа Недогоду, Сауляк, Хрижантовську тримати своїх людей в «істинній вірі» та вести активну агітацію проти «радянської політики».

Наприкінці 1930 р. Симаков виїхав у Новомосковськ до єпископа Іоасафа (в миру Попов), від якого дізнався, що у 1929 р. з Нікітіним була досягнута домовленість про об'єднання «іоаннітів» з ППЦ (всі відмічають той факт, що до свого арешту Попов був керівником ППЦ), та наголосив на необхідності посилення конспірації⁴⁵. Після арешту Іоасафа у січні 1931 р. Симаков (з цього часу він відносив себе до керівників ППЦ, хоча сану не мав) та Федір Бойко виїхали у Київ, де протягом року організовували таємні збори «катакомбників» у сторожці Покровської церкви. Їх відвідували до 30 чоловік. Через Пелагею Бойко Симаков та Бойко встановили зв'язок з одним з керівників київських «іосифлян» священником Леонідом Рохлицем⁴⁶.

У березні 1932 р. вся київська група Симакова була заарештована органами ДПУ України. Симаков і Бойко були засуджені до трьох років ув'язнення. Але, за їх словами, у грудні того ж року вони втекли з Харківської колонії та повернулися спочатку до Брацлава, а згодом до Кирнасівки⁴⁷.

У 1934 р. на Поділля повернулися з тобольського заслання Василь Долгопятов (який за підробку документів вже встиг відсидіти місяць у Єнакіївській в'язниці), а з казахстанського — Григорій Уткін. З цього часу відбулася значна активізація діяльності подільської групи ППЦ під керівництвом Долгопятова («іоаннітами» до війни вони себе майже не називали). У 1934–1935 рр. Долгопятов, Бойко, Симаков, Уткін та Пастернакова проживали на нелегальному становищі у знайомих «катакомбників» в селах Тульчинського, Гайсинського та Брацлавського районів, проводили спільні молебні, влаштовували збори, на яких виголошували палкі проповіді. Навіть поверхневе викладення їх змісту під час слідства дало уявлення про погляди та переконання членів групи.

Василь Долгопятов:

«Будучи глибоко впевнений в антирадянських монархічних поглядах, я, як і інші учасники нашої організації, вважали радянську владу

⁴⁵ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1295.

⁴⁶ Там само, арк. 1277.

⁴⁷ Там само, арк. 1082, 1277, 1295.

“владою безбожною, антихрисловою”. Я проповідував своє вчення, в якому говориться, що настав останній час, скоро прийде антихрист, а тому слід твердо триматись христової віри.

З початком церковних розколів, коли митрополит Сергій визнав радянську владу та допустив втручання в управління церкви радянської влади, ми залишилися твердими послідовниками Тихона та вели активну боротьбу проти усіх течій за невизнання Радянської влади законною владою. На власних молитовних зібраннях ми прославляли родину Романових і в цьому монархічному напрямі вели роботу серед однодумців⁴⁸.

Олена Пензюр:

«Симаков говорив нам, що радянська влада — це влада диявола, що підтримувати радянську владу — це підтримувати диявола і за це покарають на тому світі. [...] Справжня свобода була лише за царського ладу. [...] З радянською владою треба боротися.

Для боротьби з радянською владою, казав Симаков, слід об'єднатися віруючим, нести «слово боже» в народ і виховувати у народі віру в бога і ненависть до радянської влади, і тут же Симаков пропонував нам втягувати в нашу секту «іоаннітів» нових людей, але попереджував, щоб ми це робили обережно. Якщо органи Радянської влади про це дізнаються — нас заарештують. Симаков казав, щоб ми молилися за царя і за швидку загибель радянської влади»⁴⁹.

Йосип Недогода:

«Не вступати у колгоспи, так як там всі будуть працювати як раби; колгоспи не творіння від бога, а радянської влади і що вони повинні в скорому часі загинути [...] — ця влада чортова»⁵⁰.

Іван Симаков:

«Нам віруючим християнам Істинно Православної Церкви суворо дотримуватись релігійних свят, недільних днів, а хто їх буде порушувати, той віддає свою душу бісу. Ось в колгоспах цих свят не дотримуються, тому всі колгоспники віддалились у владу антихриста»⁵¹.

Євген Магазинський: «Книг, крім Євангелія не читати, та культурні заклади не відвідувати — все антихристове, [...] хто запишеться у колгосп — той віддасть чорту душу»⁵².

Агітація «катакомбників» проти колгоспів, викриття ними провини більшовиків у недавньому страшному голоді, масове закриття православних храмів — все сприяло значному збільшенню

⁴⁸ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1274.

⁴⁹ Там само, спр. 26979-пф, арк. 141.

⁵⁰ Там само, спр. 28125-пф, т. 1, арк. 108 (зв.).

⁵¹ Там само, т. 4, арк. 1159.

⁵² Там само, т. 2, арк. 702.

прибічників ІПЦ, заснуванню на Поділлі нових громад та, навіть, підпільних монастирів.

У Кирнасівці громаду ІПЦ очолила таємна черниця Євдокія Пинькас, у Тульчині — Фекла Олійник, в Акополі — Марія Ясько, в Клебані — Йосип Недогода (з 1936 р. — Микола Горенко), в Паланці — Павло Маценко, у Холодовці — Гофляк, в Степашках — Антон Гура, в Ладижині — Ольга Музиченко, в Кинашеві — Трофим Крохмалюк, в Самгородку — Микола Грибнюк, в Кобилівці — Марфа Швець, у Брацлаві — Марія Тупчієнко. В селах Брацлавського району підпільною роботою керував Григорій Уткін, який вів спосіб життя бродячого ченця. Найбільший з катакомбних монастирів у Тульчині очолювала черниця Агрипина (Хрижантовська).

Під час слідства Долгопятов неодноразово заявляв, що головним завданням його групи було об'єднання всіх православних віруючих в єдину організацію. Йому вдалося налагодити постійні зв'язки не лише між подільськими осередками (для чого була розроблена конспіративна сітка зв'язкових), а й з групами на території всього СРСР. Так, у Києві у 1933 р. осередок знаходився за адресою Велика Китаївська, 84, його очолювали архімандрит Володимир та черниця Катерина. Активно діяли осередки у Новгороді, Ленінграді, Маріуполі, Луганську, Авдіївці, Актюбінську. Член Клебанівської сільради Йосип Недогода зміг до 1936 р. видати більше сотні паспортів на чужі прізвища, якими наділялися «катакомбними», що знаходилися на нелегальному становищі. Так, у серпні 1937 р. за вказівкою Долгопятова, Олександра Пастернакова відвезла Симакову, який за рік до того був в третій раз заарештований і висланий до Магадану, фальшивий паспорт, з яким він втік та виїхав до Новгорода, очоливши там «катакомбний» монастир⁵³.

Навесні 1938 р., рятуючись від арешту, на Поділля прибув один з останніх вільних «катакомбних» архієреїв — Василь (Докторов), який оселився в хаті Миколи Грибнюка у селі Самгородок Тульчинського району⁵⁴. Присутність справжнього архієрея, до того ж одного з наближених покійного Патріарха Тихона, послідовниками якого вони вважали себе, надзвичайно надихнула місцевих «іоаннітів». Вони задля спільних молебнів великими групами до 50 осіб почали збиратися на його конспіративній квартирі.

⁵³ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 26979-пф, арк. 69.

⁵⁴ Там само, т. 1, арк. 187.

Пристрасні проповіді Владика Василя в селах Тульчинського району, під час яких він закликав виходити з колгоспів, ігнорувати соціалістичні зобов'язання та готуватися до рішучого протистояння з антихристовою владою, притягували до нього маси людей.

Однак, до «іоаннітства» єпископ Василь поставився негативно: «Моя мета була роз'яснити іоаннітам, що Іоанн Кронштадтський був не бог, а свята людина», — зазначав Владика Василь⁵⁵, намагаючись об'єднати всі опозиційні православні течії в єдину організацію. На цьому ґрунті у єпископа Василя виник конфлікт з Долгопятовим, якого він сам на той час вже рукоположив в архимандрити під ім'ям Володимир.

12 червня 1938 р. в с. Кобилівці Тростянецького району (нині с. Зарічне Тульчинського району) на квартирі Марфи Швець відбулися збори керівників «катакомбних» громад, на яких гостро постало питання про ставлення до Іоанна Кронштадтського та подальші форми роботи. Єпископ Василь виступав за розширення кількості вірних та відкрити проповідь, натомість Долгопятов виступив проти прийому колгоспників та наголосив на винятковості есхатологічних положень Іоанна Кронштадтського. Його підтримав Симаков, після чого було вирішено направити Пастернакову з листом Долгопятова в Турткунь до висланого єпископа Іоасафа (в миру Попов). Звідти вона привезла вісті, що віднині подільських «катакомбників» буде очолювати саме Іоасаф, але тимчасово намісником призначався Долгопятов⁵⁶.

27 жовтня 1938 р. в селі Антополь Тульчинського (нині Томашпільського) району під час спільної молитви було випадково затримано велику групу «катакомбників», серед яких виявився і Долгопятов⁵⁷. Розкриття центру ІПЦ призвело до слідства і подальших масових арештів по всій області. Рятуючись від арешту, владика Василь наприкінці жовтня 1939 р. перейшов у с. Кобилівку, де оселився у Марфи Швець.

Незважаючи, що було заарештовано значну кількість прихильників ІПЦ, спільні молебні та проповіді не припинялися. До Вінницького облуправління НКВС постійно надходили нові агентурні дані про проповіді єпископа Василя. Вони передавали слова з проповідей клірика: «Настав останній час, на православних го-

⁵⁵ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 26979-пф, арк. 187 (зв.).

⁵⁶ Там само, арк. 23.

⁵⁷ Там само, арк. 15 а.

ніння. Влада антихристова нас переслідує, хоча нас залишилось дуже мало і ті ховаються по кутках»⁵⁸.

5 січня 1940 р. в хаті Марфи Швець єпископ Василь (Докторов) був заарештований співробітниками НКВС. Під час обшуку було вилучено значну кількість ікон, хрестів та церковних книг. Книги «енквеесівці» спалили, а срібні хрести та ланцюжок передали до фінвідділу обласного управління.

За результатами слідства, 24–30 липня 1940 р. у Брацлаві відбулася виїзна сесія Вінницького обласного суду, який засудив до різних строків ув'язнення понад 50 осіб. П'ятеро з них: Василів Докторов, Пелагею Хрижантовську, Йосипа Недоходу, Феклу Олійник та Марію Гусак за статтями 50-10 ч. 2 та 54-11 КК УРСР засудили до вищої міри покарання — розстрілу. 19 листопада 1940 р. всі п'ятеро звинувачених були страчені у Брацлавській в'язниці⁵⁹.

За півтора роки до цього, у березні 1939 р., до 10-річного ув'язнення було засуджено Василя Долгопятова. Однак, 26 травня 1941 р. за вироком Актюбінського обласного суду він був розстріляний⁶⁰. У 1938–1939 рр. в Актюбінську був заарештований Уткін, а в Новгороді — Симаков. Подальша їх доля невідома.

Однак, навіть втративши лідерів, «іоанніти» діяльності не припинили. Взимку 1940 р. їх очолив Микола Козловський, якого заарештували лише у травні 1940 року в Тульчині. В сховищі чекісти знайшли друкарську машинку та 102 церковні книги⁶¹. Майже одночасно був арештований Федір Бойко (на той час архімандрит Феодосій)⁶². Тому брацлавських «катакомбників» очолив Іван Антонов.

26 червня 1941 р. в селі Дмитренки Гайсинського району на конспіративній квартирі Лукіана Бондаренка співробітники НКВС затримали 11 «іоаннітів», серед яких були архімандрит Феодосій (в миру Ф. Бойко) та Феофанія (в миру П. Швець). У 1943 р. всі вони були засуджені Челябінським обласним судом до різних строків ув'язнення⁶³.

⁵⁸ ГДА СБ України, Вінниця, спр. 28125-пф, т. 1, арк. 91.

⁵⁹ Там само, т. 5, арк. 1721.

⁶⁰ Там само, спр. 26979-пф, арк. 195.

⁶¹ Там само, спр. 28125-пф, т. 4, арк. 1139.

⁶² ДАВО, ф. П-136, оп. 46, спр. 199, арк. 106.

⁶³ Там само, арк. 107.

Під час нацистської окупації області керівництво організацією перейшло до Євгенії Воротнюк, яка проживала в с. Ілляшівка Тульчинського району. Однак, «іоаннітами» визнавався авторитет і Тимофія Ярового з с. Тиманівка Тульчинського району та Василя Тонкопія з с. Кинашево Тульчинського району, який був призначений старостою сільуправи. В с. Ілляшівці «іоанніти» під керівництвом Воротнюк у чернечому одязі зустрічали хлібом і сіллю передові німецькі частини⁶⁴.

Остання спроба відродити «іоаннітський» рух на Поділлі припала на кінець 1940-х – 1950-ті рр., коли з місць ув'язнення повернулися Пистінія Швець (Феофанія), Аністія Панадій (Серафима), Олена Тупчієнко, Ольга Матус, Ганна Баран та інші. На початку 1950-х рр. їм вдалося об'єднати в єдину організацію до 500 осіб, на території Бершадського, Брацлавського, Гайсинського, Іллінецького, Тростянецького та Тульчинського районів. Але створити діючий катакомбний монастир заважала відсутність «істинно-православного» священика, який освятив би підпільні церкви. Спілкуватися зі священиками-«сергіанцями» «іоанніти» відмовлялися⁶⁵.

Нарешті, на початку 1956 р. Феофанія встановила зв'язок з ієромонахом Аркадієм (в миру Ткаченко), який, повернувшись з третього ув'язнення, приніс їй покаєння за службу в легальному православному приході та був прийнятий в громаду⁶⁶.

Того ж року в с. Тиманівка Тульчинського району на квартирі Любові Вовк відбулися нелегальні збори «іоаннітів», на яких було прийнято рішення заснувати монастир, під керівництвом ігумені Феофанії. Духовним наставником монастиря став Аркадій (в миру Ткаченко), який протягом року освятив домашні церкви в будинках Дарії Бурдейної з м. Ладижин, Івана Березюка з с. Северинівка, Юхима Голибороди з с. Демківка Тростянецького району⁶⁷. Аркадій, Феофанія, а також проповідниця матушка Уліта (в миру Пендих), псаломщиця Серафима (в миру Панадій), черниці Александра (в миру Зозуляк), Агафья (в миру Федчук), зв'язкова Олена Тупчієнко склали ядро монастиря. На спільні молебні до монастиря почали сходитися десятки людей. Віруючі налагодили зв'язок з одновірцями з Черкаської, Астраханської, Ростовської, Кірово-

⁶⁴ ДАВО, ф. П-136, оп. 46, спр. 199, арк. 108.

⁶⁵ Там само, ф. Р-2700, оп. 11, спр. 124, арк. 269.

⁶⁶ Там само, ф. П-136, оп. 48, спр. 214, арк. 197.

⁶⁷ Там само, арк. 196.

градської, Московської, Ленінградської областей. Загальновизнаним лідером прихильників Іоанна Кронштадтського у 1950-х рр. був черкащанин Митрофан Коваль⁶⁸.

Спільні молебні «іоаннітів» тривали, як правило 2–3 рази на тиждень з 19 години вечора до 6 ранку. На них виголошувалися проповіді, у яких пророкувалося «друге пришествя» та загибель радянської влади. Проповідники вголос читали та тлумачили «24 протоколи сіонських мудреців», «Чудесне видіння Іоанна Кронштадтського», «Тлумачник одкровення Іоанна Богослова», закликали всіх вірних вести чернечій та постницькій спосіб життя, виходити з колгоспів, не працювати на безбожну владу⁶⁹. «Іоаннітами» було організовано декілька майстерень з виготовлення ікон та медальйонів із зображенням Іоанна Кронштадтського. У повсякденному житті «брати» і «сестри» наймалися, як правило, на поденні та кустарні роботи. Якщо потребували грошей — просили у одновірців з усього СРСР, якщо мали зайві — віддавали самі. Жінки носили чорні хустки, чоловіки не голилися.

Налагодження проповідницької діяльності призвело до певного збільшення кількості послідовників Іоанна Кронштадтського на Вінниччині. У 1959 р. в УКДБ у Вінницькій області надійшла низка агентурних даних про значну активізацію «іоаннітів», які відмовлялися брати участь у виборах та будь-яких інших заходах влади, забороняли дітям ходити в школу та вступати в піонери. Особливе занепокоєння спецслужб викликали факти масових молебнів. Так, на Великдень, 2 травня 1959 р., в с. Демківки у будинку Голибороди зібралося більше 80 «іоаннітів». Подібне зібрання (біля 65 осіб) відбулося 21 вересня у будинку жительки м. Ладижин Бурдейної⁷⁰.

В жовтні 1959 р. співробітники управління КДБ Вінницької області розпочали операцію по нейтралізації «іоаннітського» угруповання на Вінниччині. 14 жовтня 1959 р. в с. Баланівка Бершадського району була ліквідована найбільша іконна майстерня Феофіла Кукурудзи, який працював легально з дозволом на столярні роботи. Розпочалися допити свідків. Дізнавшись про це, Феофанія та Аркадій виїхали з будинку Бурдейної та сховалися в с. Гро-

⁶⁸ Наука и Религия. – 1960. – № 6. – С. 85.

⁶⁹ ДАВО, ф. П-136, оп. 48, спр. 214, арк. 198.

⁷⁰ Там само, арк. 149.

ми Уманського району Черкаської області у одновірця Власа Кулинича.

Однак протистояти наймогутнішій державній інституції лідери подільських «іоаннітів» довго не змогли, і вже 20 листопада були затримані в Громах. Під час обшуків у Кулинича, Бурдейної, Березюка та інших було вилучено значну кількість друкованої та рукописної релігійної літератури, портретів та ікон із зображенням Іоанна Кронштадтського, конфісковане все листування, адреси одновірців, кошти, промислові товари та продукти⁷¹.

Втім, часи були не сталінські і «іоаннітів» після допитів та «роз'яснювальних бесід» відпустили додому, поставивши на облік в міліції. Одночасно місцеве партійне керівництво зобов'язали провести «анти-іоаннітські» суди громадськості.

Після цього «іоаннітський» рух на Вінниччині пішов на спад. Спільні молебні стали рідкістю, ні про яку проповідницьку діяльність ніхто і не думав. У 1970 р. уповноважений зі справ культів при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області Куликов нарахував до 300 «іоаннітів» в 27 селах області, але зазначив, що майже всі вони — люди похилого віку та жодної роботи не ведуть⁷².

Остання згадка про «іоаннітів» в області датувалася 1982 р., коли уповноважений зі справ культів зафіксував майже 130 осіб, які на релігійні свята ще продовжували збиратися невеликими групами по 10–15 чоловік⁷³. Нині, жодна з громад послідовників кронштадтського протоієрея на Вінниччині не зареєстрована.

«Іоаннітський» рух у ХХ ст. важко назвати єдиною релігійною течією — настільки різними були основні теологічні постулати окремих громад, настільки ж слабким був зв'язок між ними. Але, незважаючи на це, навіть скупі відомості про групи «іоаннітів» та їх діяльність, які збереглися до нашого часу, майже виключно «завдячуючи» карним справам радянських спецслужб, дають змогу дослідити феномен реакції на соціалістичну колгоспну дійсність доволі значного пласту українського селянства, який знаходився під повним впливом містичних течій харизматично-есхатологічного спрямування.

⁷¹ ДАВО, ф. П-136, оп. 48, спр. 214, арк. 199.

⁷² Там само, оп. 63, спр. 132, арк. 54.

⁷³ Там само, оп. 73, спр. 231, арк. 121.